

The Style Making Self-criticism of Saadi in Storytelling

Mahmoud Fazilat^{*1}, Arad Gholami², Amir Hossein Esfahani Kan³

Received: 12/04/2024
Accepted: 15/09/2024

Abstract

Stylistics in literature deals with the scientific study of style in literary works. Style refers to a set of distinguishing lingual, literary and intellectual features, and personal style means the special style of a poet or author that distinguishes his works from any other poet or author. This research focuses on examining one of the literary features of Saadi's personal style, which is manifested in his stories, that is, self-criticism, and has explained its examples in Bustan and Golestan. In the field of narration and storytelling, we come across various examples in which Saadi has placed himself in the position of a negative character that has some flaws and shortcomings. In these cases, he reminds the audience of these faults and defects and warns them of such defects by being blamed by himself or another character in the story. Besides explaining these cases, the analysis of lingual reflections and intellectual functions of this feature are among the goals of this research. The method of conducting this research is descriptive-analytical according to the requirements of its subject, and its findings show that self-criticism facilitates the acceptance of the

* Corresponding Author's E-mail:
mfazilat@ut.ac.ir

1. Professor of Persian Language and Literature, University of Tehran, Tehran, Iran.

<http://orcid.org/0000-0003-0662-8790>

2. PhD student in Persian Language and Literature, University of Tehran, Tehran, Iran.

<http://orcid.org/0000-0003-1525-8517>

3. MA student in Persian Language and Literature, University of Tehran, Tehran, Iran.

<http://orcid.org/0009-0007-9400-8351>

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY- NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

narrative and its messages and increases the number of audiences by creating empathy between the audience and the poet or author. These positive consequences have been clearly achieved in Saadi's narrative works.

Keywords: Self-criticism, Narrative, Personal Style, Stylistics, Saadi.

1. Introduction

Stylistics in literature deals with the scientific study of style in literary works. Style refers to a set of distinguishing lingual, literary and intellectual features, and personal style means the special style of a poet or author that distinguishes his works from any other poet or author. This research focuses on examining one of the literary features of Saadi's personal style, which is manifested in his stories, that is, self-criticism, and has explained its examples in *Bustan* and *Golestan*. The main questions of this research are designed as follows: 1. How has the self-criticism of Saadi formed his personal style in *Golestan*? 2. What are its reflections in different dimensions of his style?

2. Literature Review

Numerous studies have been conducted on Saadi's personal style. A closer look at these studies shows that each of them has focused on a specific dimension or level of stylistic knowledge or on one of Saadi's works.

By examining previous studies in this field, it becomes clear that previous researchers have listed the specific use of verbs, pronouns, and prepositions (Mohammadi, 2015, p. 335), the use of some Pahlavi words in *Golestan* (Goodarzi, 2015, pp. 30-33), the use of special functions and structures of the inflection (Bozorgi & Tajbakhsh, 2021, p. 835), highlighting through word repetition in *Boostan* (Rezaei, 2008, pp. 71-72), and the use of "râ" for narration in *Golestan* (Mastali Parsa & Bashiri Zirmanloo, 2009, pp. 6-8) as characteristics of Saadi's personal style. These studies mainly focus on the linguistic level and in a few cases on the literary level. They also do not show a clear link

and the way of interaction between the three stylistic dimensions. In the present study, we focus on one of the characteristics of the literary dimension of Saadi's personal style and also explain its relationship with other levels.

3. Methodology

The method of conducting this research, considering the requirements of its subject, is descriptive-analytical, because it deals with both expressing the course of the stories and analyzing the studied feature in the aforementioned narratives. The sources used in this research have been collected through library method.

4. Results

Since self-criticism in narrative is either absent or minimal in the works of other poets and writers, but Saadi has repeatedly used this technique, this feature can be considered distinctive and one of the components of his personal style.

Saadi, in his works, in addition to reflecting the general characteristics of the Iraqi style along with some of the characteristics of the Khorasani style and therefore having a periodical or group style, also has the necessary individuality to have a personal style.

The feature analyzed in this research is a subset of the literary level of style; because it is basically related to the processing of personality as one of the elements of the story. In fact, by using his own life experiences and using them as a basis for processing negative and criticized personalities or characters in numerous narratives, Saadi has broken the conventional method of his predecessors and through this ground-breaking, he has established a new type of narrative.

In addition, the aforementioned feature is also linked to other dimensions of the concept of style. In fact, the existence of this feature has left its manifestations in other levels of style as well.

The ideas behind the use of self-criticism technique have led Saadi to use it. These ideas are related to the functions of the aforementioned

Journal Of Narrativestudies

E-ISSN:2588-6231

Vol.9, No. 17

Spring and Autumn 2025

Research Article

technique. Saadi has had goals in mind for writing his works as he himself has pointed out. His ultimate intention has been to leave a trace in the world because this life is not eternal. Therefore, Saadi's main goals are focused on the audience.

The use of self-criticism is also related to this idea; because the functions of this technique are such that by creating empathy between the audience and the poet or writer, it facilitates and deepens the acceptance of the narrative and its messages and also broadens the circle of the audience.

The reason for this is that the audience, consciously or unconsciously, feels or realizes that the poet or writer does not consider himself a superhuman being and is not free from mistakes and errors, and like themselves, he sometimes falls prey to these human shortcomings.

Therefore, by lowering his level in some of his narratives, Saadi instills in them that every person may sometimes make mistakes; but the important point is to learn from one's own mistakes and those of others and to try to elevate humanity in oneself by avoiding repeating them.

خودانتقادی سبک‌آفرین سعدی در داستان‌پردازی

محمود فضیلت*^۱، آراد غلامی^۲، امیرحسین اصفهانی کن^۳

(دریافت: ۱۴۰۳/۱/۲۴ پذیرش: ۱۴۰۳/۶/۲۵)

چکیده

سبک‌شناسی در ادبیات، به مطالعه علمی سبک در آثار ادبی می‌پردازد. سبک، به مجموعه ویژگی‌های زبانی، ادبی و فکری تمایزبخش گفته می‌شود و سبک شخصی، به معنای سبک خاص یک شاعر یا نویسنده است که آثار او را از هر شاعر یا نویسنده دیگر، متمایز می‌سازد. این پژوهش، بر بررسی یکی از ویژگی‌های ادبی سبک شخصی سعدی، یعنی خودانتقادی که در حکایت‌پردازی‌های او متجلی شده، متمرکز است و نمونه‌های آن را در بوستان و گلستان تشریح کرده است. در حوزه روایت‌گری و داستان‌پردازی، به نمونه‌های مختلفی برمی‌خوریم که سعدی در آن‌ها، خود را در جایگاه شخصیتی منفی قرار داده که دارای برخی معایب و کاستی‌ها است و با شماتت و سرزنش خود، گاه از جانب خویش و گاه از جانب شخصیتی

۱. استاد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

* mfazilat@ut.ac.ir

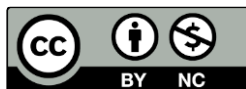
<https://orcid.org/0000-0003-0662-8790>

۲. دانشجوی دکتری تخصصی زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

<https://orcid.org/0000-0003-1525-8517>

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

<https://orcid.org//0009-0007-9400-8351>

دیگر، این کاستی‌ها و نقایص را به مخاطب یادآور می‌شود و او را از چنین عیوبی برحذر می‌دارد. افزون بر تبیین این موارد، تحلیل بازتاب‌های زبانی و کارکردهای فکری این ویژگی، از اهداف این پژوهش هستند. روش انجام پژوهش حاضر، با توجه به اقتضائات موضوع آن، توصیفی - تحلیلی است و یافته‌های آن نشان می‌دهند که خودانتقادی، با ایجاد هم‌دلی میان مخاطب و شاعر یا نویسنده، پذیرش روایت و پیام‌های آن را تسهیل و تعمیق و تعداد مخاطبان را نیز افزایش می‌دهد. این پیامدهای مثبت، درمورد آثار داستانی سعدی، به روشنی حاصل شده‌اند.

واژه‌های کلیدی: خودانتقادی، روایت، سبک شخصی، سبک‌شناسی، سعدی.

۱. مقدمه

۱-۱. طرح بحث

ادبیات یکی از انواع هنر است که از ابزارهای زبانی برای آفرینش هنری بهره می‌برد. به منظور مطالعه علمی این هنر و آثاری که در بستر آن ایجاد می‌شوند، مانند دیگر هنرها، نظامات علمی گوناگونی به وجود آمده‌اند. می‌توان گروهی از این نظامات علمی را تحت عنوان کلی «نظریه ادبیات» قرار داد. سبک‌شناسی، مطالعات نقد ادبی و انواع ادبی یا ژانرهای ادبی، از شاخه‌های نظریه ادبیات هستند (شمیسا، ۱۳۸۷، ص. ۱۷). روشن است که این نظامات علمی، از آن رو که پدیده‌های واحدی را توصیف و تحلیل می‌کنند، با یکدیگر مرتبط هستند.

از این میان، سبک‌شناسی در ادبیات، به مطالعه علمی سبک در آثار ادبی می‌پردازد. بررسی سبک، قدمت زیادی دارد و به رساله «درباره سبک»، اثر دمتریوس باز می‌گردد که به حدود یک قرن پیش از میلاد مسیح مربوط است، اما این مقوله، در جهان پیشامدرن، اغلب، جزئی فرعی از مباحث دستوری و بدیعی و به‌طور کلی، مطالعات

مربوط به ادبیات بود. لذا ظهور سبک‌شناسی^۱ به‌عنوان دانشی نیمه‌مستقل، پدیده‌ای نوظهور است (کاتانو، ۱۳۸۴، ص. ۱۱۲).

سبک به مجموعه ویژگی‌های زبانی، ادبی و فکری تمایزبخش گفته می‌شود. اصطلاح سبک^۲ مفاهیم مختلفی دارد؛ «سبک دوره» به معنای ویژگی‌های کمابیش مشترک و مشابه آثار در یک دوره تاریخی خاص است. «سبک شخصی»، به معنای سبک خاص یک شاعر یا نویسنده است که آثار او را از هر شاعر یا نویسنده دیگر، متمایز می‌سازد. «سبک ادبی»، به معنای سبک مخصوص آثار ادبی به‌طور عمومی است که این آثار را از آثار علمی یا حقوقی یا امثال آن‌ها، متفاوت می‌کند (شمیسا، ۱۳۷۳، صص. ۶۹-۷۰).

در این پژوهش، پس از بحث نظری کوتاهی درباره انواع کلی سبک ادبی و لایه‌های مورد مطالعه در سبک‌شناسی، بر بررسی یکی از ویژگی‌های سبک شخصی سعدی که در حکایت‌پردازی‌های او متجلی شده است، یعنی خودانتقادی، متمرکز می‌شویم و با ارائه نمونه‌های مشتمل بر این امر، به توصیف و تحلیل آن‌ها و نیز تبیین کارکردهای این ویژگی می‌پردازیم.

۱-۲. پرسش اصلی پژوهش

با توجه به مسئله تحقیق، یعنی خودانتقادی در روایت، پرسش بنیادین این پژوهش، به این صورت طرح می‌شود: نمونه‌های خودانتقادی در روایت‌پردازی سعدی، در شکل‌گیری سبک شخصی او چه تأثیری داشته است؟

۳-۱. فرضیه اصلی پژوهش

در پاسخ به پرسش اصلی پژوهش، این فرضیه به ارزیابی گذاشته می‌شود که «خودانتقادی سعدی در روایت‌پردازی، در عنصر شخصیت و نتیجتاً لایه ادبی سبک نوشته‌های وی تبلور یافته است؛ با وجود این، تسری آن به جوهی از لایه‌های زبانی و فکری، در کنار بی‌سابقه بودن استفاده از این تکنیک در میان دیگر شعرا و نویسندگان، تشخص لازم برای ایجاد سبک شخصی را ایجاد کرده است».

۴-۱. روش پژوهش

روش انجام این پژوهش، با توجه به اقتضائات موضوع آن، توصیفی - تحلیلی است؛ چراکه هم به بیان سیر حکایات و هم به تشریح و تحلیل ویژگی مورد مطالعه در حکایات یادشده می‌پردازد. منابع مورد استفاده در این پژوهش، به روش کتاب‌خانه‌ای گردآوری شده‌اند.

۵-۱. پیشینه مطالعاتی

تحقیقات متعددی در مورد سبک شخصی سعدی انجام شده است. ژرف‌نگری در این تحقیقات نشان می‌دهد که به‌طور معمول، هر یک از تحقیقات یادشده، بر لایه یا سطحی خاص از دانش سبک‌شناسی و یا یکی از آثار سعدی متمرکز بوده‌اند.

با بررسی مطالعات پیشین در این حوزه، روشن می‌شود که پژوهشگران پیشین، نوع خاص استفاده از افعال، ضمائر و حروف اضافه (محمدی، ۱۳۹۴، ص. ۳۳۵)، استعمال برخی واژه‌های پهلوی در گلستان (گودرزی، ۱۳۹۴، صص. ۳۰-۳۳)، بهره‌گیری از کارکردها و ساختارهای خاص واو عطف (بزرگی و تاجبخش، ۱۴۰۰، ص. ۸۳۵)،

برجسته‌سازی از راه تکرار واژه در *بوستان* (رضایی، ۱۳۸۷، صص. ۷۱-۷۲) و استعمال حرف «را» برای روایت در *گلستان* (مستعلی پارسا و بشیری زیرمانلو، ۱۳۸۸، صص. ۶-۸) را از مختصات سبک شخصی سعدی برشمرده‌اند.

با تأمل در موارد یادشده دانسته می‌شود که این مطالعات عمدتاً بر لایهٔ زبانی و در موارد معدودی بر لایهٔ ادبی تمرکز دارند. همچنین پیوند روشن و نحوهٔ تعامل میان سه لایهٔ سبک‌شناسی را در حوزهٔ موارد استخراج‌شده نشان نمی‌دهند. در پژوهش حاضر، بر یکی از مختصات لایهٔ ادبی سبک شخصی سعدی متمرکز می‌شویم و رابطهٔ آن با سایر لایه‌ها را نیز تشریح می‌کنیم.

۲. مفاهیم نظری

در مطالعات سبک ادبی، به طور کلی می‌توان از دو نوع سبک شخصی و سبک گروهی یا دوره‌ای سخن گفت. در بحث از سبک‌های گروهی یا دوره‌ای، بر این نکته تأکید می‌شود که گروهی از شاعران و نویسندگان با دیدگاه همسان و یا مربوط به یک دورهٔ خاص زمانی، ممکن است به سبک مشابهی سخن بگویند و آثار آنان، دارای مشترکات قابل توجهی باشد.

از دلایل این امر، آن است که در هر زمانه‌ای، نگرش و فلسفه‌ای بر زیست و آرمان‌های انسان‌ها و جوامع حاکم است که در زبان و ادبیات آن زمانه نیز متجلی می‌شود. معروف است که بر هر عصری، حقیقتی مسلط است. این دید مسلط، ذوق و ذهنیت مشترکی را در افراد می‌پرورد و معمولاً هر فرد، در عین استقلال خود، نمی‌تواند بیرون از نظامات اخلاقی، فلسفی، مذهبی، اجتماعی، زبانی و زیبایی‌شناختی جامعهٔ خود زندگی کند. چنین سبک‌های عمومی‌ای، در حقیقت، صدای یک دوره و نوعی گفتمان

هستند که در شرایط خاص تاریخی و اجتماعی‌ای جریان پیدا کرده‌اند و الگوها و هنجارهای ساختاری، زبانی، فکری و اندیشگانی خاصی دارند که هر یک از آنها را از دیگر دوره‌ها و جریان‌ات متمایز می‌سازند (فتوحی، ۱۳۸۸، صص. ۳۵-۳۶).

بخش عمده و جریان اصلی مطالعات سبک‌شناسی در ادبیات فارسی، به بازشناسی سبک‌های دوره‌ای اختصاص یافته است. سبک‌شناسان سنتی، که مبرزترین ایشان محمدتقی بهار است، این سبک‌ها را به نام‌های جغرافیایی خوانده‌اند و مختصات هر یک را استخراج کرده‌اند. اینان به‌طور عمده از سبک خراسانی، سبک عراقی، سبک هندی و امثال این موارد سخن گفته و مباحث ارزشمندی را مطرح ساخته‌اند.

برخی از شعرا و نویسندگان، ضمن اینکه ویژگی‌های کلی سبک دوره خود را در آثارشان بازتاب داده‌اند، از سبک شخصی هم برخوردارند؛ لیکن تمامی شعرا و نویسندگان را نمی‌توان دارای سبک شخصی دانست، زیرا بسامد مختصات و ویژگی‌های سبک‌آفرین در آثار بسیاری از آنان، به میزانی نیست که موجب تشخیص فردی شود (شمیسا، ۱۳۷۳، ص. ۶۹).

شعرا و نویسندگان بزرگ، معمولاً از چنین تشخیصی برخوردارند که ممکن است در هر یک از لایه‌های زبانی، ادبی یا فکری منعکس شود و به لایه‌های دیگر نیز مرتبط شود. برای مثال، در لایه زبانی، دایره واژه‌شناختی یک شاعر یا نویسنده و بهره‌جویی مکرر او از واژه‌هایی خاص که مبتنی بر فرایند گزینش واژه است، می‌تواند از مؤلفه‌های سبک شخصی وی باشد و برخی ویژگی‌های فکری و روان‌شناختی وی را نیز آشکار سازد (مدرس‌زاده، ۱۳۸۷، ص. ۱۱۶).

اینک مناسب است از لایه‌های سبک سخن بگوییم. در هنگام بررسی ویژگی‌های مختلفی که موجب تمایز یک اثر ادبی از دیگر آثار می‌شوند، مشاهده می‌شود که می‌توان این ویژگی‌ها را در سه لایه متفاوت جای داد:

۱. لایه زبانی: در این لایه، مقولات مختلف زبانی مانند آواها، واژه‌ها و ساخت‌های نحوی مورد بررسی قرار می‌گیرند و ویژگی‌های متمایزکننده سطوح یادشده استخراج می‌شوند؛

۲. لایه ادبی: مسائل مورد مطالعه در علم بیان و بدیع معنوی و به‌طور کلی انحراف‌های هنری و خلاقیت ادبی از منظر متمایزسازی اثر در این لایه مورد توجه قرار می‌گیرند؛

۳. لایه فکری: مسائل مربوط به اندیشه‌های کلی مختلفی که در پس متون گوناگون قرار دارند، در این لایه مطالعه می‌شوند. برای مثال، استخراج دیدگاه شاعر یا نویسنده به پدیده‌های گوناگون زندگی بشر در این لایه قرار می‌گیرد (شمیسا، ۱۳۷۳، صص. ۱۵۳-۱۵۸). روشن است که تمامی این سه لایه و سطوح یا شاخه‌های مختلف هر یک از آن‌ها که در تحلیل سبک آثار ادبی به کار گرفته می‌شوند، درهم‌تنیده هستند و با یک‌دیگر برهم‌کنش دارند؛ لیکن چنین تفکیک‌هایی در راستای به دست دادن تحلیل‌های علمی و گشودن راه بر مطالعات مقایسه‌ای، صورت می‌پذیرند. درمورد موضوع این پژوهش، به این نکته باز خواهیم گشت.

۳. سبک شخصی سعدی

تردیدی نیست که سعدی شیرازی، یکی از بزرگ‌ترین شعرا و نویسندگان تاریخ ادبیات فارسی، و شاید بزرگ‌ترین آن‌هاست. اشاره سعدی به خویش و حتی استعمال

نام خود در آثار وی، به تخلص غزل‌های درخشان او محدود نمی‌شود. با بررسی ژرف گلستان و بوستان، به‌عنوان دو اثر اصلی سعدی در حوزه روایت‌گری و داستان‌پردازی، به نمونه‌های مختلفی برمی‌خوریم که مشتمل بر «خودانتقادی داستانی» هستند. توضیح آن که در این شواهد که به نظم و به نثر نگاشته شده‌اند و به‌تمامی، روایت‌گر یک رویداد یا داستان هستند، سعدی، خود را در جایگاه شخصیتی منفی قرار داده که دارای برخی معایب و کاستی‌های اخلاقی است و با شماتت و سرزنش خود، گاه از جانب خویش و گاه از جانب شخصیتی دیگر در روایت، این کاستی‌ها و نقایص را به مخاطب یادآور می‌شود و او را از چنین عیوبی برحذر می‌دارد.

چنان که مرسوم است، معمولاً شاعران یا نویسندگان در سروده‌ها یا نوشته‌های خویش، به بیان وجوه تمایز، جنبه‌های مثبت و برتری خویش بر اقران تأکید دارند. به عبارت دیگر، ایشان از طریق مفاخره و مباحات، خود را بر دیگران برتری می‌بخشند. کم‌تر پیش می‌آید که شاعر یا نویسنده‌ای در آثار خویش به بیان جنبه‌های منفی و انتقاد از خود پردازد. سعدی، شاعر و نویسنده‌ای است که علاوه بر استفاده از مفاخره و مباحات در آثار خویش، از شیوه منحصر به فرد دیگری نیز بهره برده است که این اسلوب را در آثار دیگر شاعران و نویسندگان نمی‌بینیم و یا کم‌تر می‌بینیم؛ تا آن‌جا که این ویژگی، بدل به یک مشخصه سبکی در آثار وی شده است. در این شیوه که آن را «خودانتقادی داستانی» می‌نامیم و می‌توان نمونه‌های بسیاری از آن را در گلستان و بوستان یافت، سعدی، خود را شخصیت منفی داستان‌ها و حکایاتش قرار می‌دهد و به شکلی مستقیم یا غیرمستقیم از عمل‌کرد نابجا و منفی خود انتقاد می‌کند. او گاهی برای تأثیرگذاری بیش‌تر بر مخاطب و تعمیق هنری سخن خویش، در این راه از صنایع ادبی، آیات و روایات نیز بهره گرفته است.

دلیل اینکه این ویژگی، یعنی خودانتقادی داستانی، در درجه نخست، زیرمجموعه لایه ادبی سبک شخصی سعدی محسوب می‌شود، آن است که در حوزه شگردها و فنون یا تکنیک‌های شخصیت‌پردازی قرار می‌گیرد که اساساً مربوط به یکی از عناصر داستان، یعنی شخصیت یا کاراکتر، است که با دیگر عناصر داستان، مانند پیرنگ، درون‌مایه و زاویه دید نیز پیوند می‌خورد. البته، این ویژگی، با دیگر لایه‌های سبک شخصی سعدی نیز در تعامل است که در پایان، مورد بحث قرار خواهد گرفت.

در ادامه، نمونه‌های خودانتقادی داستانی سعدی در حکایات را ذکر و تحلیل می‌کنیم.

۴. نمونه‌های خودانتقادی سعدی در روایت‌ها

در این گفتار، ابتدا به نمونه‌های بوستان و سپس به گلستان می‌پردازیم.

۱. در باب هفتم بوستان با عنوان کلی «در عالم تربیت»، این حکایت ذکر شده است:

مرا در نظامیّه ادرار بود	شب و روز، تلقین و تکرار بود
مر استاد را گفتم ای پُر خرد	فلان یار بر من حسد می‌برد
شنید این سخن پیشوای ادب	به‌تندی برآشف و گفت ای عجب
حسودی پسندت نیامد ز دوست	که معلوم کردت که غیبت نکوست؟
گر او راه دوزخ گرفت از خسی	از این راه دیگر، تو در وی رسی

(سعدی، ۱۳۵۹، ص. ۱۵۳)

چنان‌که می‌بینیم، سعدی در این حکایت، رخدادی را از زمان تحصیل خود در نظامیه بغداد نقل می‌کند؛ بدین شرح که روزی نزد استاد خود و در غیاب دوستش، وی را نکوهش و به حسادت نسبت به خویش، متهم می‌کند. استاد پس از شنیدن این

سخنان، خشم‌ناک می‌شود و سعدی را به سبب غیبت، مورد انتقاد جدی قرار می‌دهد و چنین بیان می‌دارد که به همان صورت که حسادت ناشایست است، غیبت کردن نیز ناپسند و نامطلوب است.

در این نمونه، سعدی از شیوه خودانتقادی داستانی بهره برده است و خود را یکی از شخصیت‌های منفی روایت قرار داده است. وی در خلال بیان رخدادی از گذشته حیات خود، بی‌هیچ پروایی، عمل ناشایست خویش را به شکلی مستقیم مورد انتقاد قرار داده است.

۲. در همان باب بوستان، این حکایت، قابل توجه است:

جوانی هنرمند و فرزانه بود	که در وعظ، چالاک و مردانه بود
نکونام و صاحب‌دل و حق‌پرست	خط عارضش خوش‌تر از خط دست
قوی در بلاغات و در نحو چُست	ولی حرفِ ابجد نگفتی درست
یکی را بگفتم ز صاحب‌دلان	که دندانِ پیشین، ندارد فلان
برآمد ز سودای من سرخ‌روی	کز این جنس بیهوده دیگر مگوی
تو در وی همان عیب دیدی که هست	ز چندان هنر چشم عقلت بیست
یقین بشنو از من که روز یقین	نبینند بد، مردم نیک‌بین
یکی را که عقل است و فرهنگ و رای	گرش پای عصمت بخیزد ز جای
به یک خرده مپسند بر وی جفا	بزرگان چه گفتند؟ خُد ما صفا
بُود خار و گل با هم ای هوشمند	چه در بندِ خاری تو؟ گل دسته بند ...

(همان، ص. ۱۶۶)

سعدی در این شاهد نیز روایتی را نقل می‌کند که در آن، از ویژگی جسمانی ناتوانی شخصی در بیان حروف ابجد انتقاد کرده است؛ در حالی که آن شخص، فردی

اهل فن و هنر و خردمند و در زمینه بلاغت و صرف و نحو نیز توانمند بوده است. دوست او با یادآوری این نکته که هیچ شخصی، بدون عیب و ایراد نیست و توجه صرف به معایب و ایرادات دیگران، سبب نادیده گرفتن وجوه مثبت و محاسن ایشان می‌شود، سعدی را متوجه اشتباه خویش می‌کند.

در این نمونه، سعدی مجدداً از شیوه خودانتقادی داستانی سود جسته است و در ضمن یک روایت که خود را شخصیت منفی آن قرار داده، به شکل مستقیم، عمل ناشایست خویشتن را مورد انتقاد قرار داده است.

۳. این حکایت جالب توجه در باب نهم بوستان، که عنوان کلی «در توبه و راه

صواب» را بر خود دارد، آمده است:

همی یاد دارم ز عهد صِغَر	که عیدی برون آمدم با پدر
به بازیچه مشغولِ مردم شدم	در آشوبِ خلق از پدر گم شدم
برآوردم از بی‌قراریِ خروش	پدر ناگهانم بمالید گوش
که ای شوخ چشم آخرت چند بار	بگفتم که دستم ز دامن مدار؟
به تنها نداند شدن طفلِ خُرد	که مشکل توان راه نادیده برد
تو هم طفلِ راهی به سعی ای فقیر	برو دامنِ راه‌دانان بگیر
مکن با فرومایه مردم نشست	چو کردی، ز هیبت فرو شوی دست ...

(همان، صص. ۱۹۳-۱۹۴)

چنان‌که در این نمونه نیز پیداست، سعدی خاطره‌ای را از دوران کودکی خود بازگو می‌کند؛ بدین شرح که مانند بسیاری از خُردسالان، در میان جمعیت و ازدحام مردم، پدر خویش را گم کرده است و پس از یافتن او، پدرش او را مورد انتقاد قرار می‌دهد که چرا با بی‌توجهی، دامن او را رها کرده و گم شده است.

در این حکایت، سعدی با نقل ماجرای از کودکی خویش به انتقاد مستقیم از رفتار کودکانه و ناپخته خویش پرداخته است. در این نمونه، سعدی از شیوه خودانتقادی داستانی بهره برده و خود را شخصیتی منفی قرار داده است؛ لیکن موضوع اصلی روایت، این نیست و سعدی با مطرح کردن این رخداد، ضمن خودانتقادی، سعی دارد به نتیجه‌ای ارزشمند و مهم دست یابد و آن این است که انسان در هر جایگاه و مرتبه‌ای که باشد، باید از پند افراد دانا و خردمند و کمک و تجربه آنان سود برد و از مصاحبت افراد پست و هم‌نشینان فرومایه احتراز کند.

۴. در باب دوم گلستان، با عنوان کلی «در اخلاق درویشان» این حکایت ذکر شده

است:

یاد دارم که در ایام طفولیت، متعبد بودمی و شب‌خیز و مولع زهد و پرهیز. شبی در خدمت پدر، رحمه الله علیه، نشسته بودم و همه شب دیده بر هم نبسته و مصحف عزیز بر کنار گرفته و طایفه‌ای گرد ما خفته. پدر را گفتم: از اینان یکی سر بر نمی‌دارد که دوگانه به درگاه یگانه بگزارد. چنان خواب غفلت برده‌اند که گویی نخفته‌اند که مرده‌اند. گفت: جان پدر، تو نیز اگر بخفتی، به که در پوستین خلق افتی.

نبیند مدعی جز خویشتن را که دارد پرده پندار در پیش

گرت چشم خدایینی ببخشند نبینی هیچ کس، عاجزتر از خویش

(خزائلی، ۱۳۶۳، صص. ۳۱۶-۳۱۷)

چنان‌که پیداست، در این حکایت نیز سعدی با ذکر واقعه‌ای از دوران کودکی خویش از شیوه خودانتقادی داستانی بهره برده و عمل خویش را مورد انتقاد قرار داده است. او چنین بیان می‌دارد که در دوران کودکی، شب‌ها را تا به صبح به عبادت، نماز و راز و نیاز مشغول بوده است. در یکی از این شب‌ها که نزد پدر نشسته و به عبادت

مشغول بوده و میهمانان و اطرافیان آن‌ها در خواب بوده‌اند، نزد پدر، آنان را نکوهش می‌کند که چرا هیچ یک مانند او از خواب بر نمی‌خیزند و به عبادت مشغول نمی‌شوند. پدرش در پاسخ، بدگویی سعدی و ارتکاب غیبت توسط وی را مورد انتقاد قرار می‌دهد.

۵. در همان باب گلستان، این حکایت شایان ذکر است:

در جامع بعلبک، وقتی کلمه‌ای چند همی‌گفتم به طریق وعظ با جماعتی افسرده دل‌مرده و ره از عالم صورت به عالم معنی نبرده. دیدم که نفسم در نمی‌گیرد و آتشم در هیزمِ تر اثر نمی‌کند. دریغ آمدم تربیت ستوران و آینه‌داری در محلتِ کوران؛ ولیکن در معنی باز بود و سلسهٔ سخن، دراز در معنی این آیت که «وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ». سخن به جایی رسانیده بودم که می‌گفتم:

دوست نزدیک‌تر از من به من است / وینت مشکل که من از وی دورم!

چه کنم؟ با که توان گفت که دوست / در کنار من و من مهجورم؟!

من از شراب این سخن مست و فضالهٔ قدح در دست، که رونده‌ای بر کنار مجلس گذر کرد و دور آخر در او اثر کرد و نعره‌ای چنان زد که دیگران به موافقت او در خروش آمدند و خامان مجلس به جوش. گفتم: سبحان الله! دورانِ باخبر در حضور و نزدیکانِ بی‌بصر، دور.

فهم سخن چون نکند مستمع قوتِ طبع از متکلم مجوی

فُسْحَتِ مِیدانِ ارادتِ بیار تا بزند مرد سخن‌گوی، گوی

(همان، صص. ۳۱۸-۳۱۹)

در این متن هم نمونهٔ دیگری از خود انتقادی سعدی را مشاهده می‌کنیم. در این حکایت، سعدی به شرح واقعه‌ای شگفت می‌پردازد که در مسجد جامع شهر بعلبک در لبنان رخ داده است. بدین شرح که وی مشغول سخن‌رانی و نصیحت برای عده‌ای از

افراد بوده است که بسیار بی‌شور و شوق و به سخنان وی، بی‌توجه بوده‌اند. سعدی، خود متوجه این نکته می‌شود اما به اقتضای حال، دست از سخن گفتن نمی‌کشد و موعظه خود را ادامه می‌دهد. در این هنگام، ناگهان شخصی از کنار آن مجلس عبور می‌کند و سخنان پایانی سعدی در وجود او تأثیر می‌گذارد و فریادی برمی‌آورد؛ به گونه‌ای که دیگران نیز با وی همراه می‌شوند و فریاد سر می‌دهند.

خودانتقادی سعدی در پایان این حکایت دیده می‌شود که تلویحاً چنین بیان می‌دارد که گوینده می‌باید به قدر درک و فهم شنونده سخن بگوید؛ در حالی که خود، در ابتدا چنین نمی‌کرده است.

۶. در باب پنجم گلستان که عنوان کلی «در عشق و جوانی» را بر خود دارد، حکایتی آمده است که در آن، سعدی داستان عشق خود به کسی را در عنفوان جوانی نقل می‌کند. در بخشی از این روایت، چنین آمده است:

اتفاقاً به خلاف طبع، از وی حرکتی دیدم که نپسندیدم. دامن از او در کشیدم و
مُهره مهرش برچیدم و گفتم:

برو هر چه می‌بایدت پیش گیر   سرِ ما نداری، سرِ خویش گیر
شنیدمش که می‌رفت و می‌گفت:

شب‌پره گر وصل آفتاب نخواهد   رونق بازار آفتاب نکاهد

این بگفت و سفر کرد و پریشانی او در من اثر ...

باز آی و مرا بکش که پشت مردن   خوش‌تر که پس از تو زندگانی کردن ...

(همان، صص. ۵۱۳-۵۱۴)

پس از بازگشت این معشوق، سعدی درمی‌یابد که زیبایی و خوش‌صدایی وی از بین رفته است و اعتنایی به او نمی‌کند.

سعادت را دارند. در پایان، دو طرف، سخنان قاضی را می‌پذیرند و صلح و آشتی می‌کنند. چکیده این روایت، در دو بیت پایانی آن دیده می‌شود:

مکن ز گردشِ گیتی، شکایت ای درویش   که تیره‌بختی اگر بر همین نَسَق مُردی
توانگرا، چو دل و دستِ کامرانت هست   بخور، ببخش که دنیا و آخرت بردی
(ر.ک. خزائی، ۱۳۶۳، صص. ۵۹۵-۶۰۳)

در این روایت طولانی، خودانتقادی داستانی، در سخنان قاضی خطاب به سعدی دیده می‌شود. در واقع، سعدی از زبان قاضی، از موضع اولیه خود مبنی بر نکوهش تمامی درویشان، انتقاد و آن را تعدیل می‌کند.

۵. نتیجه

چنان که تشریح شد، از آن رو که خودانتقادی در روایت‌پردازی، در آثار دیگر شعرا و نویسندگان یا وجود ندارد و یا اندک است، اما سعدی بارها از این فن و شگرد بهره برده است، می‌توان این ویژگی را تمایزبخش و از مؤلفه‌های سبک شخصی او برشمرد. بنابراین، باید گفت که سعدی در آثار خویش، افزون بر این که خصوصیات کلی سبک عراقی همراه با پاره‌ای از ویژگی‌های سبک خراسانی را منعکس کرده است و از این رو دارای سبک دوره‌ای یا گروهی است، از تشخص لازم برای برخوردار بودن از سبک شخصی نیز برخوردار است.

ویژگی مورد تحلیل در این پژوهش، زیرمجموعه لایه ادبی سبک است، زیرا اساساً ناظر بر پردازش شخصیت، به‌عنوان یکی از عناصر داستان است. در حقیقت، سعدی با استفاده از تجربیات حیات خود و دستمایه قرار دادن آن‌ها در پردازش شخصیت یا کاراکتر منفی و مورد انتقاد در روایت‌های متعدد، قالب متعارف پیشینیان خود را شکسته

است و از طریق این شالوده‌شکنی، گونه‌نویسی از روایت‌پردازی را بنیان نهاده است. افزون بر این، ویژگی یادشده با لایه‌های دیگر مفهوم سبک نیز پیوند می‌خورد. درحقیقت، وجود این ویژگی، در لایه‌های دیگر سبک نیز نمودها و تجلیاتی از خود بر جای گذاشته است.

در این مورد، در لایه‌ی زبانی مطالعات سبک‌شناسی، می‌توان چنین مشاهده کرد که در دو اثر مورد بررسی از سعدی، ویژگی مورد مطالعه، یعنی خودانتقادی، با استفاده از شناسه‌ها و ضمائر اول شخص مفرد، یعنی «من»، و در واقع با زاویه‌ی دید اول شخص، به صورت یک‌سویه، هم‌آیند بوده است؛ بدین معنی عکس این گزاره صحیح نیست و هر جا که از افعال اول شخص مفرد استفاده شده باشد، لزوماً مشتمل بر خودانتقادی نیست. برای مثال در حکایت «بازرگانی را دیدم که صد و پنجاه شتر بار داشت و چهل بنده خدمتگار...» در باب سوم گلستان نیز زاویه‌ی دید اول شخص به کار رفته است اما انتقاد از خود دیده نمی‌شود (ر.ک. خزائلی، ۱۳۶۳، صص. ۴۳۱-۴۳۲) و یا در باب هشتم بوستان، حکایتی که با بیت «بتی دیدم از عاج در سومنات / مرصع چو در جاهلیت، منات» آغاز شده است، فاقد خودانتقادی است (ر.ک. سعدی، ۱۳۵۹، صص. ۱۷۶-۱۸۱).

هم‌چنین سعدی، از زاویه‌ی دید سوم شخص نیز برای پردازش برخی روایات مربوط به حیات خود بهره گرفته است، اما این حکایات، مشتمل بر خودانتقادی نیستند. برای نمونه در باب چهارم بوستان، در گره‌گشایی پایانی حکایتی که با بیت «فقیهی کهن جامه‌ای تنگ‌دست / در ایوان قاضی به صف برنشست» آغاز می‌شود، مشخص می‌گردد که این فقیه، خود سعدی بوده است:

یکی گفت از این نوع شیرین نفس / در این شهر، سعدی شناسیم و بس

اما در این روایت از افعال و ضمائر سوم شخص استفاده شده است (ر.ک. همان، صص. ۱۰۷-۱۰۴).

نمونه‌ای دیگر نیز در گلستان دیده می‌شود. در حکایتی منظوم در پایان باب ششم این اثر، سعدی نظر خود را چنین بیان داشته است:

«...میان شوهر و زن، جنگ و فتنه خاست چنان که سر به شحنه و قاضی کشید و سعدی گفت: پس از خلافت و شنعت گناه دختر چیست؟ تو را که دست بلزد، گهر چه دانی سفت؟» (خزائلی، ۱۳۶۳، ص. ۵۶۹)

در این ابیات، خودانتقادی دیده نمی‌شود و از زاویه دید سوم شخص بهره گرفته شده است؛ گویی شاعر درباره شخص دیگری سخن می‌گوید.

سرریز این ویژگی ادبی را در لایه فکری سبک شخصی سعدی هم می‌توان مشاهده کرد. در واقع، اندیشه‌هایی در پس بهره‌گیری از تکنیک خودانتقادی داستانی بوده‌اند که سعدی را به استفاده از آن سوق داده‌اند. این اندیشه‌ها، مرتبط با کارکردهای تکنیک یادشده هستند. سعدی اهدافی را برای نگارش آثار خویش در نظر داشته است و برای نمونه، چنان که خود اشاره کرده است، گلستان را چنان تصنیف کرده است که متکلمان را به کار آید و مترسلان را بلاغت افزایش و غرض نهایی او نیز آن بوده است که نقشی از وی باز ماند و دعای خیر صاحب‌دلان را با خود داشته باشد، چراکه هستی را بقایی نیست. بنابراین، اهداف اصلی سعدی، متمرکز بر مخاطب است. بهره‌گیری از خودانتقادی نیز به همین اندیشه مربوط می‌شود، زیرا کارکردهای این فن، چنان است که با ایجاد هم‌دلی میان مخاطب و شاعر یا نویسنده، پذیرش روایت و پیام‌های آن را تسهیل و تعمیق و دایره مخاطبان را نیز گسترده‌تر می‌کند. دلیل این امر آن است که مخاطبان، به صورت خودآگاه یا ناخودآگاه، حس می‌کنند و یا درمی‌یابند که شاعر یا

نویسنده، خود را موجودی فراانسانی و مبراً از خطا و اشتباه نمی‌نماید و مانند خود آن‌ها، گاه گرفتار این نقایص بشری می‌شود. لذا سعدی با پایین کشیدن سطح خویش در برخی روایات داستانی خود، به ایشان چنین القا می‌کند که هر فرد ممکن است گاه درگیر لغزش‌هایی شود؛ اما نکته مهم آن است که در گذر زمان، از اشتباهات خود و دیگران درس بگیرد و بکوشد با پرهیز از تکرار آن‌ها، انسانیت را در خویشتن تعالی بخشد.

سعدی، شاعر و نویسنده بسیار بزرگی است و شایسته است مطالعات ژرف‌تری در مورد ویژگی‌های مختلف سبک شخصی وی، به ویژه در سطوح ادبی و فکری، صورت پذیرند. چنین پژوهش‌هایی، دلایل اقبال وسیع به آثار وی را در طول تاریخ در میان فارسی‌زبانان و فارسی‌آموزان و حتی غیرفارسی‌زبانان روشن‌تر توانند ساخت. مورد اخیر، از آن رو قابل توجه است که برخی ویژگی‌های ادبی، مانند خودانتقادی داستانی، و نیز ویژگی‌های فکری، در فرایند ترجمه از بین نمی‌روند و مخاطبان غیرفارسی‌زبان را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهند و جذب می‌کنند.

پی‌نوشت‌ها

۱. stylistics در انگلیسی و stylistique در فرانسه

۲. style در انگلیسی و فرانسه

منابع

بزرگی، پ.، و تاجبخش، ا. (۱۴۰۰). بررسی واو عطف و سبک شخصی در آثار سعدی.

شهریارپژوهی، ۳۱، ۸۳۵-۸۵۳.

خزائلی، م. (۱۳۶۳). شرح گلستان. تهران: جاویدان.

- رضایی، ا. (۱۳۸۷). برجسته‌سازی از طریق تکرار یک واژه در بوستان سعدی. *نشریه علوم انسانی دانشگاه الزهراء(س)*، ۷۳، ۵۳-۷۶.
- سعدی، م. (۱۳۵۹). *بوستان (سعدی‌نامه)*. تصحیح و توضیح غ. یوسفی. تهران: انجمن استادان زبان و ادبیات فارسی.
- شمیسا، س. (۱۳۸۷). *انواع ادبی*. تهران: میترا.
- شمیسا، س. (۱۳۷۳). *کلیات سبک‌شناسی*. تهران: فردوس.
- فتوحی، م. (۱۳۸۸). سبک‌شناسی ادبی؛ سرشت سخن ادبی، برجستگی و شخصی‌سازی زبان. *زبان و ادب پارسی*، ۴۱، ۲۳-۴۰.
- کاتانوف، ج. و. (۱۳۸۴). سبک‌شناسی. ترجمه قبادی، ف. *نامه فرهنگستان*، ۲۸، ۱۱۲-۱۲۱.
- گودرزی، س. (۱۳۹۴). نگاهی به سبک گلستان سعدی و یکی از ویژگی‌های واژگانی آن. *پویش در آموزش علوم انسانی*، ۱، ۲۶-۳۴.
- محمدی، م. (۱۳۹۴). پژوهش در سبک شخصی سعدی. *سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)*، ۲۹، ۳۲۳-۳۳۶.
- مدرس‌زاده، ع. (۱۳۸۷). واژه خاص در سبک‌شناسی شعر فارسی. *نشریه علوم انسانی دانشگاه الزهراء(س)*، ۷۳، ۱۱۵-۱۳۹.
- مستعلی پارسا، غ. و بشیری زیرمانلو، ح. (۱۳۸۸). رای روایت و سبک شخصی گلستان. *سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)*، ۵، ۱-۸.

References

- Bozorgi, p., & Tajbakhsh, E. (2021). A Study of the Inflection and Personal Style in Saadi's Works. *Shahriyar Research*, 31, 835-853. (in Persian)
- Catano, J. V. (2005). *Stylistics*. Translated by Ghobadi, F. *Nâme-ye Farhangestan*, 28, 112-121. (in Persian)
- Fotoohi, M. (2009). Literary Stylistics; Nature of Literary Speech, Prominence and Personalization of Language. *Persian Language and Literature*, 41, 23-40. (in Persian)

- Goodarzi, S. (2015). A Look at the Style of Saadi's Golestan and One of Its Lexical Features. *Dynamics in Humanities Education*, 1, 26-34. (in Persian)
- Khazaeli, M. (1984). *Explanation of Golestan*. 5th pub. Javidan. (in Persian)
- Mastali Parsa, Gh., & Bashiri Zirmanloo, H. (2009). The "Râ" of Narrative and the Personal Style of Golestan, *Stylistics of Persian Poetry and Prose (Bahâr-e Adab)*, 5, 1-8. (in Persian)
- Modarreszadeh, A. (2008). Specific Word in the Stylistics of Persian Poetry. *Al-Zahra University Humanities Journal*, 73, 115-139. (in Persian)
- Mohammadi, M. (2015). Research in the Personal Style of Saadi. *Stylistics of Persian Poetry and Prose (Bahâr-e Adab)*, 29, 323-336. (in Persian)
- Rezaei, A. (2008). Highlighting through Repetition of a Word in Saadi's Boostan. *Al-Zahra University Humanities Journal*, 73, 53-76. (in Persian)
- Saadi, M. (1980). *Boostan (Saadi Nâme)*. Explanation by Yousefi, Gh. Persian Language and Literature Teachers Association. (in Persian)
- Shamisa, S. (1995). *General Stylistics*. 2nd pub. Ferdows. (in Persian)
- Shamisa, S. (2008). *Literary Genres*. 3rd pub. Mitra. (in Persian)

